

**ФРАНКОВІ «УВАГИ НАД ПАСТИРСЬКИМ ПОСЛАННЯМ
МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО
“О КВЕСТІЇ СОЦІАЛЬНІЙ”»**

Орися ЛЕГКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури ім. акад. М. С. Возняка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: orysia_lehka@bigmir.net*

Розглянуто основні положення послання Митрополита Андрея Шептицького «О квестії соціальної» та рецензію Івана Франка на нього. Послання очільника Греко-католицької церкви І. Франко кваліфікував як нове явище в церковному й культурному житті України з огляду на чисту галицько-руську мову, доступний і багатий на спостереження виклад, знання життя простої людини, широкі наукові інтереси й зацікавлення автора, чіткість його мислення. У посланні Митрополита і Франковій рецензії порушено проблеми взаємин між вірними Церкви та світською владою, взаємостосунків між різними верствами суспільства, людської та Божої справедливості, соціалізму. Франко солідаризувався з Андреем Шептицьким в основних питаннях, порушених у посланні, і полемізував з ним там, де вважав Митрополита мало обізнаним. Ця рецензія – ще один доказ того, що Франкові ніколи не були чужими проблеми церковного життя. Заслугою Митрополита І. Франко вважав і те, що він позадушпастирську сферу діяльності священників розуміє широко, не надто обмежує її, допускає різні напрями і не вдається в партійність. Сам Шептицький при цьому ставив перед священниками дві умови: 1) громадсько-політична діяльність священника не повинна суперечити науці Христа; 2) вона не повинна заважати йому виконувати безпосередні обов'язки.

У посланні Шептицького і в рецензії І. Франка порушено **проблему стосунків між вірними Церкви та світською владою**. Митрополит пропагує «послух для справедливих розказів власті» й застерігає вірян перед «духом непослуху для власті», що шириться в Європі і що «евентуально міг би пхнути наш нарід в безодню нещастя». Іван Франко полемізував з ним. Як віднайти критерій справедливості? Що робити священникові, коли ухвали влади суперечать його сумлінню?

Чимало місця у посланні й рецензії відведено **соціальним питанням**. На думку І. Франка, А. Шептицький охарактеризував лише економічний підклад соціального питання. А головна його суть полягає в тому, що внаслідок цих та інших економічних чинників змінився давній устрій суспільства – від сім'ї до держави, в якій тепер виникли мільйони пролетаріату, могутні коаліції, що намагаються впливати на хід розвитку економіки, конкуренція між ними тощо.

Можна ствердити, що полеміка між інтелектуалами виникла насамперед тому, що Андрей Шептицький та Іван Франко оцінювали ситуацію з різних позицій: зі синхронного, сучасного – перший і діахронного, еволютивного – другий. Різні погляди мали диспутанти й на **поняття «справедливість»**. І в посланні Митрополита, і в рецензії І. Франка порушено **проблеми соціалізму**. Франко не погоджувався з тезою Шептицького про буцімто цілковиту рівність між людьми, що її домагається соціалізм. Підсумовуючи, І. Франко зазначив, що свої уваги над посланням Митрополита він виклав не для «пустої полеміки», а для серйозної дискусії про важливі для нашого народу проблеми, виявлені в цьому посланні. Пастирське послання Андрея Шептицького завдяки Франковій рецензії стало об'єктом мікроаналізу і вписане в культурологічне (у широкому сенсі цього слова) поле. Лист Митрополита виходить далеко поза межі суто релігійних (тим більше теологічних проблем); І. Франко ж в «Увагах» над ним порушив соціологічні, політологічні, національні, етологічні, навіть психологічні та

літературознавчі проблеми. Ця рецензія – ще один доказ багатогранності Франкової особистості, погляд якої сягав і проблем церковного життя.

Ключові слова: послання, рецензія, церковне й культурне життя України, полеміка, міжсоціальні стосунки, людська та Божа справедливість, проблеми соціалізму.

1904 року Митрополит Андрей Шептицький звернувся до вірних Греко-Католицької церкви з пастирським посланням «До всечесного духовенства єпархії о квестії соціальной», на яке Іван Франко відгукнувся рецензією «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм» («Літературно-науковий вісник». 1904. Т. 28. Кн. 10. С. 1–23), у якій, по-перше чітко сформулював її мету: допомогти читачам краще зрозуміти погляди і практичні поради Митрополита, справедливо оцінити їх і тим «причинитися до вироблення того духу єдності і солідарності, якого так бажає автор послання, ставлячи його “найвищим щастям, найвищим ідеалом”» [1, т. 45, с. 377].

По-друге, І. Франко порушив проблему кореспондування між високими достойниками церкви й вірянами. «Дотеперішні “князі церкви”, – писав він, – не призвичаїли нас до того, щоб їх прилюдні маніфести, їх пастирські послання будили якийсь відгомін у пресі, були піддавані прилюдній, серйозній дискусії» [1, т. 45, с. 377]. У рецензії відзначено, що навіть у «Галицько-руській бібліографії» І. О. Левицького вони залишені поза увагою. Франко вказав на причину такої ситуації: «...ті листи не визначалися блиском інтелігенції, ані розумінням народного життя, ані актуальністю порушених справ» [1, т. 45, с. 377–378], тому вони не пробуджували інтересу не лише серед світських читачів, а й серед самого духовенства. «Наші давні пастирі призвичаїли нас до такого лінивства думки, до такої шаблонної аргументації та запліснілої мови, що треба незвичайного панування над собою, формальної саможертви, щоб читати їх» [1, т. 45, с. 378]. Звичайно, у такій ситуації рецензент добачив і винятки: листи єпископа Спиридона Литвиновича про народну мову, послання Йосифа Сембратовича «Про високу гідність людську». Однак при позитивних тенденціях їхню вартість, на думку І. Франка, знижує шаблонна, книжна, абстрактна мова, погане знання народу; читаючи їх, «ані разу не чуєш того теплового подиху любові та енергії, що виявляє за словами живу людину» [1, т. 45, с. 378].

По-третє, послання Андрея Шептицького у цьому сенсі вигідно вирізняються на тлі інших:

а) чистою галицько-руською народною мовою, яка не цурається діалектизмів, як, наприклад, у посланні до гуцулів: «Річ, досі не чувана у наших церковних достойників, які в своїм обмеженні вважали себе, мабуть, не лише владиками душ, але також владиками мови, яку вважали дозволеним калічити й перекручувати по своїй уподобі» [1, т. 45, с. 378];

б) тоном викладу: Андрей Шептицький, на думку І. Франка, говорить просто, як рівний до рівних, він радить, нагадує, хоч іноді й картає, «не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає» [1, т. 45, с. 378];

в) виклад Митрополита багатий на спостереження, на приклади з життя, що надають йому того «живого дихання», «без якого будь-яка моралізація завжди лишається мертвою» [1, т. 45, с. 378–379];

г) глибшим, порівняно з попередниками, знанням життя, його проблем, суперечностей, «дійсних інтересів конфліктів» [1, т. 45, с. 379];

г) ширшими, ніж у попередників, науковими інтересами й зацікавленнями, причому Митрополит «не береться до обговорювання складних життєвих питань із тою дитинячою невинністю або тим засобом не стільки здорового, скільки “простого хлопського”, тобто зовсім некультурного і неотесаного розуму, який так немилу вдаряв у ніс кожного хоч трохи до науки причасного чоловіка в давнішій нашій пасторальній літературі» [1, т. 45, с. 379]. І далі: «Митроп[олит] Андрей говорить про ті речі як європейець, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним» [1, т. 45, с. 379].

д) чітким і логічним мисленням: «Він старається, – зазначав Франко, – [...] не мішати різnorodного, не робити заключень із потоптанням основних правил логіки, не заслонювати браку власних думок і власних понять цитатами з Письма Святого або з отців церкви» [1, т. 45, с. 379];

е) виклад Андрея Шептицького не переобтяжений цитатами з інших текстів, і ці цитати Митрополит використовує задля логічного загострення думки; вони органічно з цією думкою пов'язані. «Де сього не можна досягнути, там автор

волиять обходитися без цитат, не боячися, що його писання задля того видасться менше поважним та менше церковним» [1, т. 45, с. 379];

є) окрім літературних, І. Франко визнав і «річеві прикмети» послань Андрея Шептицького: точність оцінок життєвих фактів, гарячу прихильність до людей загалом і до простого люду зокрема, турботу про нього, а також сміливість, з якою Митрополит вказує на хиби й вади в народному житті, зокрема й у діяльності священників.

Від загальних зауваг І. Франко перейшов відтак до розгляду самого послання. У ньому йдеться насамперед про те, що варто розрізняти функції священника і його громадянське та приватне життя. «Дуже добре робить Митроп[олит] Андрей, – відзначив рецензент, – остерігаючи руське духовенство перед надуживанням релігії та душпастирських функцій до світських, політичних чи загалом партійних цілей» [1, т. 45, с. 380]. Заслугою Митрополита І. Франко вважав і те, що він позадушпастирську сферу діяльності священників розуміє широко, не надто обмежує її, допускає різні напрями і не вдається в партійність. Сам Шептицький при цьому ставив перед священниками дві умови: 1) громадсько-політична діяльність священника не повинна суперечити науці Христа; 2) вона не повинна заважати йому виконувати безпосередні обов'язки.

«Дещо в тих упізнаннях Митроп[олита] Андрея немов не договорене або не додумано до кінця», – зауважив І. Франко [1, т. 45, с. 382]. Так, А. Шептицький стверджував: «...хто говорив би їм [людям. – *О. Л.*] лише про їх права, а замовчав би про обов'язки; [...] хто хоть несвідомо провадив людей до заздрості, гордості, ненависті», – той не відповідає становищу священника. І. Франко не цілком погодився з таким твердженням. На його думку, народові якраз більше треба говорити про його права; що ж до несвідомих гріхів, то І. Франко запитував: «Яка то етика карає несвідомі вчинки? І чи чоловік взагалі може бути свідомий усіх наслідків, які може потягнути за собою кожний його вчинок, кожний крок?» [1, т. 45, с. 383].

У посланні А. Шептицького і в рецензії І. Франка порушено **проблему стосунків між вірними Церкви та світською владою**. Митрополит пропагує

«послух для справедливих розказів власті» й застерігає вірян перед «духом непослуху для власті», що шириться в Європі і що «евентуально міг би пхнути наш нарід в безодню нещастя».

Іван Франко полемізує з ним. Як віднайти критерій справедливості? Що робити священникові, коли ухвали влади суперечать його сумлінню? І нарешті, отой «дух непослуху», про який говорить Митрополит, «революційний дух» і дії, які його породжують, провокуються, на думку І. Франка, саме «надужиттям і несправедливістю влади» [1, т. 45, с. 386]. «Та тут, – продовжував І. Франко, – звісно, можна б задати нашому архіпастиреві декілька нескромних питань: чи гнутися під нелегальностями і надужиттям є щастям чи нещастям? Чи наше здавлювання в собі того почуття не деправує душі? І чи таке ведення народного життя посуває нас наперед до того “Божого й людського ідеалу”, який має перед очима Митроп[олит] Андрей, чи, може, віддалює нас від нього?» [1, т. 45, с. 386].

«Митрополит, – підсумовував І. Франко, – хитається між правом Божим і правом людським – і навіть не правом, а простим опортунізмом, хитається до тої міри, що волить “благорозумно” промовчати деякі дуже дразливі речі, щоб не дати в них духовенству такої директиви, яка б могла занадто ярко перечити тим його високим ідеям про гідність і задачу душпастирства, що були висловлені вище» [1, т. 45, с. 386].

Чимало місця у посланні й рецензії відведено **соціальним питанням**. Як розуміє їх Андрей Шептицький? «Наглий, неприготований переворот у способі продукції, – писав він, – машини парові, котрі замінили значення і вартість ручної праці і надали капіталові іншу вартість, средства комунікацій, що, розвиваючися ненормально, скоро отворили двері всесвітовій конкуренції. Те все при загальнім відступленні людей від Бога і віри, при заниженні поняття справедливості і затраченні почуття любові ближнього і при капіталістичній теорії ліберальній з її уставодавством, – все те разом витворило устрій суспільний, запевняючий капіталові таку перевагу над працею, що всі здаємо собі днесь справу з несправедливості того стану» [1, т. 45, с. 388–389].

На думку ж І. Франка, А. Шептицький охарактеризував лише економічний підклад соціального питання. А головна його суть полягає в тому, що внаслідок цих та інших економічних чинників змінився давній устрій суспільства – від сім'ї до держави, у якій тепер виникли мільйони пролетаріату, могутні коаліції, що намагаються впливати на хід розвитку економіки, конкуренція між ними тощо. «Митроп[олит] Андрей не бачить сього всього, не уявляє собі докладно, в чім лежить суть сучасної соціальної квестії, і для того й подає на її болячки ліки, в значній часті наївні та анахроністичні, які [...] тепер не знаходять властивого адресата» [1, т. 45, с. 389].

Можна ствердити, що полеміка між інтелектуалами виникла насамперед тому, що Андрей Шептицький та Іван Франко оцінювали ситуацію з різних позицій: зі синхронного, сучасного – перший і діахронного, еволютивного – другий. Говорячи про сім'ю як одну з основних підпор соціального устрою нації, Митрополит стверджував: «Суспільність родини – се найпервісніший і найприродніший елемент, з котрого складається вся суспільність людська». Франко ж зазначав: «Говорячи далі про природні права і обов'язки родини, автор послання, мабуть, і не підозріває, що поняття “родина”, “сім'я” в різних часах і у різних народів містило в собі зовсім неоднакові форми співжиття людей, іншими словами, що той “найпервісніший і найприродніший елемент” протягом віків відбував і досі відбуває ненастанну еволюцію, що сім'я римська, основана на *patria potestas* (батьківській владі. – *О. Л.*), зовсім не те, що сім'я грецька, семітська або що сім'я первісних народів, основана на родовім принципі, і не те, що сучасна європейська сім'я, основана на праці або капіталі» [1, т. 45, с. 391].

Різні погляди мали диспутанти й на **поняття «справедливість»**. «Поняття якоїсь стислої справедливості поза гробом, якогось суду, якоїсь нагороди або кари мусить мути підставою кожної етики», – вважав Андрей Шептицький. Справедливість – «се підстава закону Божого. Віддати кожному, що йому належить, кожне його право пошанувати – се підстава всякого ладу, до котрого веде наука церкви». Франко ж на діяльність особи дивився з психологічної позиції: «...кожне людське діло, кожне слово, кожна думка – се продукт безмірно

скомплікованих впливів, вроджених здібностей і податків (іноді аномальностей і хвороб), виховання, пристрастей, оточення, економічного й соціального положення, свідомих і несвідомих чинників. Щоб осудити абсолютно справедливо те діло, ми мусили б знати і оцінити всі ті чинники, а се, очевидно неможливо. Отже, ми прикладаємо до них певні традиційно усталені міри, усталені знов-таки під впливом найрізніших чинників – здібності та більшого або меншого розвою чуття, виховання, оточення, пануючих доктрин і поглядів і т. ін. Се буде наша, людська етична міра, наша справедливість» [1, т. 45, с. 392–393]. Нарешті, «не “беззглядна справедливість”, а всеобіймаюча любов (коли не помиляємося) повинна бути основою християнської етики» [1, т. 45, с. 394]. «Соціальне питання наших днів, – підсумовував І. Франко, – далеко більше скомпліковане і важке, ніж се здається Митроп[олиту] Андреєві. Його діагноза того питання не сягає йому, можна сказати, ані до колін, а його терапевтичні погляди застаріли на цілі століття, коли й не більше» [1, т. 45, с. 395].

І в посланні Митрополита, і в рецензії І. Франка порушено **проблеми соціалізму**. Франко зазначив, що Андрей Шептицький закидає соціалізові чотири хиби: 1) признавання релігії й моральності приватною справою кожної людини; 2) скасування приватної власності; 3) змагання до абсолютної рівності між людьми; 4) нехтування родини [1, т. 45, с. 396]. У посланні Митрополит побачив небезпеку соціалізму для суспільства, зокрема для більш-менш гармонійного співіснування різних соціальних верств. Франко ж у цих питаннях виявив значно глибшу ознайомленість, адже свого часу перекладав «Капітал» Маркса, відтак пройшов досить сувору школу життя, відбув кілька арештів за звинуваченнями в соціалістичній агітації та пропаганді. «Я не маю наміру боронити тут соціалізму, – писав він, – але мушу завважити, що соціалізм як щось одноцільне взагалі не існує, що були й є різні соціалістичні теорії від Платона до найновіших часів, що ті погляди та теорії дуже сильно різнилися і різняться між собою вже хоч би тому, що кожна була будована на інших премісах, була немов відбиттям у вигнутім дзеркалі суспільного ладу, сучасного даному авторові» [1, т. 45, с. 397].

Полемізуючи з Митрополитом, І. Франко зазначив, що визнання віри й моралі приватною справою не є власне соціалістичною теорією; це – «чистий абсурд, бо ж моральність – се певний кодекс постулатів щодо поступування чоловіка з іншими людьми, отже, річ сама собою суспільна, яка не може бути зроблена річчю приватною» [1, т. 45, с. 397]. Щодо вимог соціалістів скасувати приватну власність, то рецензент зауважив, що соціалісти майже всіх шкіл «розрізняють пильно власність консумційну, пожиткову, від власності продукційної (средств продукції, фабрик, копалень, землі) і, домагаючися усупільнення (не конче удержавлення) сеї другої, полишають уладження власності пожиткової взаємному порозумінню тих, кого се буде найближче обходити. Чи се противне законам Божим і людським, про се можна ще дискутувати; та в усякім разі говорити, що соціалісти зносять усяку приватну власність, – значить не розуміти зовсім доктрини соціалізму» [1, т. 45, с. 398].

Не погоджується І. Франко й із тезою А. Шептицького про буцімто цілковиту рівність між людьми, що її домагається соціалізм. Адже «уже сама природа творить людей абсолютно нерівними, бо ж немає людей абсолютно однакових» [1, т. 45, с. 398]; соціалісти ж «в основу своїх програм зовсім не кладуть якоїсь фікційної абсолютної рівності, а тільки усунення соціальних нерівностей, нерівних шанс праці та заробкування» [1, т. 45, с. 399]. Франко, як бачимо, виступає в цій дискусії людиною більш досвідченою в проблемах соціалізму, ніж Шептицький.

Підсумовуючи, І. Франко зазначив, що свої уваги над посланням Митрополита він виклав не для «пустої полеміки, але для серйозної дискусії про справи важні, життєві для нашого народу», виявлені в цьому посланні. Він визнав, що «в есенціональних речах» погоджується з «позитивними тезами», висловленими в праці А. Шептицького. «Що в екскурсах на поле теорії автор послання менше щасливий і виявляє дуже слабе ознайомлення з предметами, які порушує, се ми піднесли не в докір йому і не в ущерб його авторитетові, бо ж він і сам із натиском підносить, що в справах політики і науки священник (а тим самим і архієрей) повинен виступати лише як приватний чоловік, і тут він за висловлені

погляди відповідає своїм іменем і силою своїх аргументів, а не авторитетом свого уряду. Та ми були б раді, якби наші уваги викликали живіше зацікавлення соціальними питаннями власне в тих кругах, для яких призначене послання» [1, т. 45, с. 400].

Отже, у цьому кореспондуванні взяли участь визначні з погляду сьогодення постаті української культури. З одного боку, особа церковна, духовна, високий достойник Церкви; з іншого – світська, письменник, громадський діяч, науковець, вірянин. З одного боку, людина молода, 39-літня, з іншого – зріла, 48-річна, з достатньо багатим житейським досвідом. Пастирське послання Андрея Шептицького завдяки Франковій рецензії стало об'єктом мікроаналізу і вписане в культурологічне (у широкому сенсі цього слова) поле. Лист Митрополита, як бачимо, виходить далеко поза межі суто релігійних (тим більше теологічних проблем); І. Франко ж в «Увагах» над ним порушив соціологічні, політологічні, національні, етологічні, навіть психологічні та літературознавчі проблеми. Ця рецензія – ще один доказ багатогранності Франкової особистості, погляд якої сягав і проблем церковного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 45.

References

1. Franko, I. (1985). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova. dumka, t. 45.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2020

Прийнята до друку 13.02.2020

IVAN FRANKO'S REFLECTIONS ON METROPOLITAN ANDREI SHEPTYTS'KYI'S PASTORAL EPISTLE "ON THE SOCIAL QUESTION"

Orysia LEHKA

*The Ivan Franko National University of Lviv,
The Academician M.Vozniak Department of Ukrainian Literature
1, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: orysia_lehka@bigmir.net*

The paper examines the major provisions of Metropolitan Andrei Sheptyts'kyi's epistle "On the Social Question" and Ivan Franko's review of it. The epistle of the Head of the Greek-Catholic Church was qualified by I. Franko as a new phenomenon in Ukrainian religious and cultural life in view of the

pure Galician-Ruthenian language, understandable and wealthy of observation exposition, knowledge of an ordinary person's life, broad scientific interests and inquisitiveness of the author, the clarity of his thinking. The Metropolitan's epistle and I. Franko's review raise issues of relationships between the faithful of the Church and the secular authorities, interpersonal relations between different walks of life, human and God's justice, socialism.

I. Franko expressed solidarity with Andrei Sheptyts'kyi on the major issues raised in the epistle, and polemicized with the Metropolitan, where he considered Sheptyts'kyi to be knowledgeable not well enough. This review is another piece of evidence that I. Franko had never been a stranger to the issues of church life. I. Franko viewed as a merit the Metropolitan's broad comprehension of the extra-pastoral sphere of priests' activity, his never restricting it too much, allowing different trends, and his falling into no partisanship. Hereby, A. Sheptyts'kyi himself set two conditions before priests: 1) the socio-political activity of the priest should not contradict the teachings of Christ; 2) it should not prevent him from performing his direct duties.

A. Sheptyts'kyi's epistle and I. Franko's review raise **the issue of relations between the faithful of the Church and the secular authorities**. The Metropolitan promotes "obedience to the just orders of the authorities" and warns the faithful against the "spirit of disobedience to the authorities" spreading in Europe at the time, as that "could possibly push our people into the abyss of misery". I. Franko enters into polemics with him. How to find the criterion of justice? What should a priest do when the authorities' rulings contradict his conscience?

A lot of space in the epistle and review is devoted to **social issues**. According to I. Franko, A. Sheptyts'kyi described only the economic basis of the social question, whereas its main essence is that, as a result of these and other economic factors, the age-old structure of society has changed – from the family to the state, which now has millions of the proletariat, powerful coalitions trying to influence the economic development, rivalry between them etc.

The polemics between the intellectuals arose primarily because A. Sheptyts'kyi and I. Franko assessed the situation from different positions: the synchronous, modern one – the former, and from the diachronic, evolutionary – the latter. The disputants, too, had different views on **the concept of "justice"**. Both in the Metropolitan's message and in Ivan Franko's review, **the issues of socialism** were raised. I. Franko disagrees with A. Sheptyts'kyi's thesis about the supposedly complete equality between people that socialism seeks. I. Franko, as he himself writes, presented his reflections on the Metropolitan's message not for "empty polemics", but for a serious discussion about the problems important for our people, manifested in this epistle. Owing to I. Franko's review, Metropolitan Andrey's pastoral epistle has become the subject of numerous studies and is inscribed into the cultural studies (in the broadest sense of the word) field. The Metropolitan's epistle goes far beyond purely religious (moreover, theological issues). In his "Reflections..." on it, I. Franko has touched upon sociological, politological, national, ethological, even psychological and literary questions.

Key words: epistle, review, church and cultural life of Ukraine, polemics, inter-social relations, human and God's justice, issues of socialism.